

Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu

RICARDO GÓMEZ
(EHU, Gasteiz)

Abstract

The aim of this paper is to propose some lines of investigation and new methods that can be followed in order to increase our knowledge of the History of Basque Linguistics. The main claim put forward here is that we must profit from the new methodological innovations developed by the Historiography of Linguistics since the 60's. In the first section, different aspects are mentioned of the relevance of the study of Basque Linguistic Historiography. The second section comments on the boom of the Historiography of Linguistics from the 60's, its causes and its consequences; furthermore, it reports on the methodological models emerged from the discussions since then (as shown in works by Koerner, Swiggers, and many others). The third section points out some difficulties and challenges of the study of the History of Basque Linguistics, and suggests both some priorities for that study and possible lines of investigation. In order to illustrate the different points made throughout the paper, the reader is referred, when possible, to examples chosen from recent investigations or from future topics of research.

0. Sarrera¹

Euskalaritzaren historiara, beste arlo batzuetan gertatu bezala —fonologia, sintaxia, gramatika historikoa, eta abar—, euskararen berezitasunak aitorturik ere, “berezikeriak” baztertzetik eta teoria zein metodo orokorrak ezartzetik aitzinamendu handia hel daitekeela deritzot. Horregatik, euskalaritzaren historiaren ezagueran aurrera egingo bada, zenbait arazo eta jokabide metodologiko orokor aintzat hartu beharko ditugu, eta horiexen berri eman nahi du artikulu honek. Arreta berezia jarri gura dut azkeneko bi hamarkadetan hizkuntzalaritzaren historiaren azterketarako proposatu eta jorratu diren ildo berrietan, baita euskalaritzaren esparruan eurek izan lezaketan erabilpen eta egokitzapenean ere.

(1) Eskerrik beroenak Iñaki Camino, Agurtzane Elordui eta Koldo Zuazori, beren ohar baliagarriez testu hau erruz ondu dutelako. Nire eskerrona, orobat, Joseba Lakarrak “Euskararen historia: arazo zahar, bide berri” EHU-ren Donostiako XVI. Uda Ikastaroetakoa (1997ko iraila) entzulegoari. Lan hau Eusko Jaurlaritzaren PI97/49 ikerketa-proiektuaren barruan kokatzen da.

Lana honelaxe egituratu da: lehenbizi, euskalaritzaren historia ikertzeak zertarako balio duen azaltzen saiatuko naiz; bigarrenik, hizkuntzalaritzaren historiak sortzen dituen arazo metodologiko batzuk eta haren ikerketarako proposatu diren zenbait hurbilketa aurkeztuko ditut; azkenez, eta hein handi batean aurrekotik eratorrita, euskalaritzaren historiaren azterkizun eta xedeak zein diratekeen iradokiko dut. Atal bakoitzean, argigarri gisa, euskalaritzaren historiografian azken urteotan landu diren edo engoitik landu litezkeen saio batzuk iruzkinduko ditut.²

1. Euskalaritzaren historiografiaren garrantzia

Zertarako euskalaritzaren historia ezagutu? Zein dira iker-lerro honen helburuak? Hainbat arrazoi eta motibazio bila daitezke euskalaritzaren historia ikertzea premiazko, interesgarri eta are erakargarritzat hartzeko. Motibazioak, neurri handi batean, hizkuntzalaritzaren historia ikertzeko diren berberak lirateke, oro har; honako lau hauek besteak beste:

1.1. Euskalariaren heziketa akademiko eta zientifikoaren parte bat da

Euskalaritzaren historiografiak, ene aburuz, betebeharrak didaktiko garbi bat du, hizkuntzalaritzaren historiografiaz orobat nabarmendu dena (ik. Koerner 1976): aurreko autoreek euskararen arazoei buruz zer uste zuten eta zer konponbide proposatu zuten sistematikoki jaso, aztertu eta euskalari garaikideei nahiz ondoko belaunaldiari era ulergarrian ezagutaraztea.

Izan ere, zientzilari guztiek ez dute trebetasun, motibazio eta inspirazio maila berdina, ezta datu, lanabes edo lan egiteko aukera eta erraztasun berdina ere. Hortaz, denok ezagutu behar genuke lantzen dugun zientzi arloaren egoera, bai eta beronertara nola iritsi den ere; hauxe da zientzi jardueran premiazkoa den dogmatismorik eza, perspektiba eta urruntasuna lortzeko ezinbesteko urratsa. Esan nahi baitut, horrela soilik lor dezakegula benetako zientzi aurrerapen sendoak teoria erdiegosi eta aldarrikapen frogatugabeetatik bereiztea; baita benetako iritzi eta teoria berriak antzinako ideia, eredu eta teorioren ezkutuko edo nahigabeko birmoldaketetatik bereiztea ere (ik. Koerner 1976).

1.2. Euskalaritzaren heldutasun akademikoaren frogarria

Bigarren arrazoia Robins-ek (1967: 7) eskaintzen digu: zientzi alor baten iragarnari buruzko interesa bere heldutasun akademikoaren seinale litzateke; ez da, hala ere, ikuspuntu honen kritikarik falta izan (esaterako, Brekle 1986: 6). Robinsek diotena egia izatera, euskalaritzaren historiografiak 80etako hamarkadan izan zuen gorakada nabarmena —oroit bitez Larramendiri buruzko ikuspegiaren aldaketa, 1988 eta 1989ko UPV/EHUren Donostiako Udako Ikastaroak, bibliografi ekoizpenaren ugaltzea, eta abar— zerbaiten adierazgarri izan genezake; baina auzi hori, agian, gure ondoko historialariek ebatzi beharko dute.

(2) Euskalaritzaren historiari eta historiografiari buruzko ikuspegi orokor baterako, ik. Gómez 1997a. Hasieratik bertatik, lan hori eta irakurleak begien aurrean daukan hau elkarren osagarri izateko sortu ziren; hemen azalduko ditudan zenbait adibide hor aurki ditzake irakurleak xehekiago azalduak.

1.3. Euskalaritzaren eta hizkuntzalaritza orokorraren arteko harremanak

Euskalaritzaren historia hizkuntzalaritzaren historiaren barruan —eta are historio-grafia orokorraren barruan— kokaturik hauteman daiteke. Ildo honetatik, euskalariak hizkuntzalaritza orokorraren bilakaerari zer eman dioten, bai eta hizkuntzalaritza orokorrak euskalaritzari ere, izango genuke aztergai.

Bestalde, hizkuntzalaritzaren historiaren metodoak, ereduak eta interesak mia-tzeak, zalantzarik gabe, euskalaritzaren historia hasiberrirako bide jorratugabeak aurkitzen lagun diezaguke (2. atalean arituko gara lasaixeago honetaz).

1.4. Euskalaritzaren historia eta euskararen historia

Antzinako euskalarien lanek tresna ezin hobe eskaintzen digute euskararen his-toriaren ezagueran sakontzeko, noiz edo behin garai edota hizkera bateko lekukota-sun bakarrak direlarik. Hala eta guztiz ere, antzinako lan hauek egoki ulertu eta erabiltzeko, nahitaezkoa da beren eredu teorikoak ongi eta zehazki ezagutzea. Beste-la, gramatika eta hiztegi zaharrak gaizki ulertzeak euskararen historiari buruzko ondorio okerrak —edo partzialak behintzat— ateratzera eramán gaitzake. Ikus ditza-gun adibide batzuk:

Hasteko, Lakarrak (1992, 1993, 1994, 1995, 1996) ederki erakutsi du Pouvreau-ren eta Urteren hiztegieta agertzen diren hainbat hitz ez direla orduko erabilera arruntetik idokiak, hitzen sortzezkotasunari buruzko ideien ondorio zuzena baizik. Hortaz, hiztegiok ez ligukete emango orduko *hizkuntz ariketaren* aberastasunaren frogarik —zenbaitek hala uste izan badute ere—, baizik eta orduko *hizkuntz gaitasuna-ren* erakusgarria, Chomskyren berbez baliatuz adieraztea zilegi bazait.

Halaber, oraintsu arte Bonaparte printzeak bildutako datuak dialektologia histo-rikorako oinarri izan dira. Haatik, azkeneko azterketek (Camino & Gómez 1991) ira-dokitzen dutenez, printzea ez zen datu-bilketan uste izan den bezain zorrotz eta fidagarria eta dialektoei buruz zituen ideiak zeharo baldintzatu bide zituen bere argi-talpenetan onartu eta baztertu zituen formak, euskalki eta hizkera bakoitzeko era-kusgarri bakarra hautatu eta, beraz, desitxuratua eskaini baitzigun.

Euskalaritzaren eta euskararen historien arteko harremanen muturreko egoera dugu —halere, uste baino arruntagoa— gramatikak eta hiztegiak fenomeno-sor-tzaile bihurtzen direnekoa: deklinabide edota aditz paradigmak literaturara heda-tzea (aranatarrek asmatu-rikoko aditz trinkoak, kasu; ik. orain Plazaola 1999); hitz berrien zabalkundea, eratorrien finkatzea, hitz baten adiera berezi bat hedatzea, hitz baten sinonimoak finkatzea, eta abar. Azkueren hiztegiak hitz mamu zenbaiten adi-bideak eskaintzen dizkigu. Horietako batzuk testuak gaizki interpretatzetik bada-toz ere (erronkarierazko *zeuru* multzo horretan sartu behar dugula dirudi), bat edo beste —Mitxelenak (1958) iradoki digun bezala— mailegu gordinak euskal hitz jatorren bitartez ordezkatzeko irrikak itsuturik sortu bide zitzaizkion. Honelakoxea dirudi erronkarierazko *arnari* 'fruitu' hitzaren aurkikuntza, berez arbolaren izen bati erronkarieraz *-arenari* hondarkiari dagokion forma eranstea baino ez dena: adib. "bagoarnari [erraiten zabein] magalla", hau da *pago-ekurra*. Gramatikaren arloan bi adibide aipa nitzake: Oyharçabalek (1997: 56) iradokitzen du zubererazko XIX. men-deko gramatika-lan batzuetan —Chaho, Inchauspe, Gèze, Bonaparte— *ai-* aditz-

aurrizkia aipatzen eta paradigmatan sartzen dutelarik, segur aski ahozko mintzairatik ezagutzen zutela, testuetan ez baita XVII. mendeaz geroztik agertzen. Aukerako azalpena dateke alabaina orduko zuberotarrek *ai-* aurrizkia ez zutela baliatzen eta gramatikariok arrazoi ideologikoengatik (euskalkiaren aberastasuna eta gainerakoe-kiko berezitasuna erakustearren) sartu zutela euren lanetan; nahiko ezaguna da, bestalde, Chaho-Inchauspe-Bonaparte eraginbidea. Muturreko adibide bat Hildagoren doktorego-tesiak (1996) eskaintzen digu. Zuzen izatera behinik behin, gaurko euskararen SOV hitz-ordena Kardaberatz, Azkue eta Altuberen lanen ondorio litzateke, euskal idazle zaharrek hitz-ordena aske(ago)a erabili zutelarik.

2. Hizkuntzalaritzaren historiografiaren arazoak

Hizkuntzalaritzaren historiazko ikerketak XVIII. mende bukaeran abiatu ziren —zientzia gehienek historia bezala— eta XIX. mendean, bereziki hizkuntzalaritza historikoaren argira, jarraitu zuten.³ Hala eta guztiz ere, arlo honi buruzko interesa mende honen hirurogeietako hamarkadan biziki areagotu zen. Bizkorraldiaren bi eragile garrantzitsu aipatu nahi nituzke: batetik, Kuhn-en (1962) zientziaren historiari buruzko ikuspegi berritzailea —bereziki “paradigma” eta “iraultza zientifikoa” kontzeptuak sartu ziren hizkuntzalaritzaren historiaren esparruan—; bestetik, Chomskyren (1966) liburu iradokigarria eta honek sorrarazi zuen eztabaida sutua.⁴

Halaber, hizkuntzalaritzaren historiografiaren bizkorraldiak bost ondorio zuzen izan zituen, besteak beste:

(a) Aldizkari espezializatuen agerpena: *Historiographia Linguistica* (1973an sortua), *Histoire-Epistémologie-Langage* (1979an) eta, berrikiago, *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* (1991n).

(b) Eskuliburu ugaltzea (Robins 1967 delarik erakusgarri bikainena) eta liburu-bilduma berezia agertzea, John Benjamins argitaletxeak kaleratutako “Studies in the History of Linguistic Sciences”, hain zuzen ere.

(c) Hizkuntzalaritzaren historiak jarduteko elkarte zientifikoen sorrera: Société d’histoire et d’épistémologie des sciences du langage (SHESL), 1978an sortua; Henry Sweet Society for the History of Linguistic Ideas, 1984an sortua; North American Association for the History of the Language Sciences, 1987an sortua (Lepschy 1990: 15). Berriki, 1995ean, Sociedad Española de Historiografía Lingüística sortu da.

(d) Hamarkada horretan (1964. eta 1968. urteetan) hizkuntzalaritzaren historiari buruzko lehen bi nazioarteko biltzarrak egin ziren (ondoren Hymes 1974an bilduak).

(3) Hizkuntzalaritzaren historiografiaren lehen urteorako emaitzen zerrenda luzeagoa dakarte Robinsek (1978), Swiggersek (1980: 108) eta Koernerrek (1994: 1.581-1.682); hizkuntzalaritzaren historiaren ikuspegi ohikoa (XIX. mendeko hizkuntzalaritza historiko-konparatzailea aro berri baten abiapuntutzat, erabateko etentzat, hartu duena) nola sortu eta garatu zen ezagutzeko, ik. Morpurgo Davies (1998: 1-23).

(4) Liburuaren iruzkin eta kritiken zerrenda luzerako, ik. Koerner & Tajima (1986: 24-27). Guztiarekin ere, Swiggersek (1980: 107) iradokitzen duenez, Chomskyk gatazka guztiak galdu bide zituen, baina bizkitartean gerra irabazi du eta honezkero “Cartesian Linguistics” terminoa hizkuntzalaritzaren historiografian sartu eta onartu egin da.

(e) Arloaren metodologiari eta epistemologiari buruzko interesa orduantxe pizten da (hurbilkera eta proposamen metodologiko berrien gorabeherak Koernerrek [1994] laburbildu ditu).

Hizkuntzalaritzaren historiaren helburu nagusia hizkuntzalaritzazko ezagutza nola erdietsi, formulatu eta aditzera eman den, eta horrek guztiak denboran zehar nolako bilakaera izan duen, deskribatzea eta azaltzea da (Swiggers 1990: 21). Horregatik, hizkuntzalaritzaren historialariak egile, lan eta gertaeren hurrenkera kronologikoa aurkezteari eta historia aurrerapen erregular eta etengabe hutsa bailitzan aztertzeari, *Progress-by-Accumulation* delako ereduari alegia, ihes egin behar dio. Izan ere, zientzia baten historia ezin da giza eta gizarte erakundeen historia (nazio baten, literatur aro baten edo hizkuntza baten historia, kasu) bezala egin. Azken honek emaitzen edo gertaeren berreraiketa eta euren hurrenkera bilatzen ditu; zientzia baten historiak, aldiz, emaitza horiek erdiesteko prozedura kognitiboak ere —eta batez ere— nabarmendu behar ditu (Simone 1975: 355). Beraz, sortzen den lehenbiziko arazoa hizkuntzalaritzaren historiarako eredu baliagarriak bilatzea da, nola-baiteko “egokitzapen esplikatiboa” lortzeko balio duten ereduak.

Laurogeietako hamarkadan hizkuntzalaritzaren historiaren metodologiari buruzko eztabaida haundia izan zen, hainbat liburu, artikulua eta biltzarretan gauzatu zena. Oraindik ez dago ikerlari guztiak onartzen duten metodo bakarra, baina badira, haatik, zabalkunde haundia lortu duten zenbait kontzeptu erabilgarri, aurrerantzean ikusiko ditugunak; esaterako, *bilakaera / iraultza* aurkaritza.

Zenbait autorek (Brekle 1986 eta Swiggers 1990 aipa daitezke, besteak beste) disziplina honetako bi hurbilketa-mota nagusi bereizi dituzte: edukien edo teorien berreraiketa hutsaz arduratzen dena (*content-oriented*) eta berauek gizarte eta kultur testuinguruan kokatzen saiatzen dena (*context-oriented*). Halarik ere, ez dirudi bi hurbilketa hauek kontrajarriak daudenik. Egia da batean eta bestean aztergaia era desberdinez begiratzen dela, baita neurri batean metodologia desberdina erabiltzen dutela ere. Aldiz, edukiak eta testuinguruak beti ditugu nolarebait hertsiki loturik, biak batera gertatzen baitira (nahiz eta gure oharmenean aski bereizirik ager daitezkeen).⁵ Esate baterako, gauza jakina da hizkuntzari buruzko hausnarketak bereziki hizkuntz kontaktu egoeretan sortu direla historian zehar.

Hortaz, hizkuntzalaritzaren historiako jarduerari modu batez baino gehiagoz hel dakioko eta hauxe da disziplinari sortzen zaion lehen ardura (Koerner 1974, 1978b, 1982, 1994; Robins 1978; Swiggers 1990). Ene iritziz, ikuspegi interesgarri eta aberasgarrienetariko bat hizkuntzalaritzaren historia problemen (eta euren konponbideen), tekniken eta ereduaren historiatzat hartzen duena da; betiere zientzi tradizioekin, gizarte eta kultur testuinguruekin eta gizabanakoen erdiespenekin lotzen saiatzen den heinean.

(5) Hizkuntzaren azterketa diakronikoarekiko paralelismo bat bila daiteke: gramatika historikoa (hizkuntzaren “edukiez” arduratzen dena) eta hizkuntzaren historia (hizkuntzaren “testuinguruaz” arduratzen dena). Nolanahi ere, hizkuntzalaritzaren historiaren arazoa konplexuagoa dateke, hirugarren faktore bat, hausnarketaren gaia den hizkuntzaren edo hizkuntzen barne bilakaera bera ere aintzat hartu behar baitugu.

Hizkuntzalaritzaren historiak bestelako hurbilketa baliagarriak garatu ditu. Hurbilketa hauek, gainera, ez dira elkarren baztergarri; bat baino gehiago konbina daitezke ikerlan batean. Hona adibide batzuk (ik. bereziki Koerner 1982):

2.1. *Continuity vs. discontinuity*

Funtsean zenbait interesguneren jarraipenak eta etenak historian zehar aztertzean datza (Robins 1976, Koerner 1989 [1987]); esaterako, gramatika orokorraren tradizioaren ibilbidea. Euskalaritzaren esparruan euskararen jatorriari buruzko interesaren historia osoa izan liteke mota honetako azterkizun baitezpadakoa.

2.2. Aztergai baten bilakaera

Ikerlana aztergai zehatz baten inguruan antolatzea —historian zehar nolako aldaketak jasan dituen miatuz— da proposatu den beste aukera bat: kontzeptu baten definizioak, perpaus-atalen sailkapenak, gramatika-analisirako irizpideak,... dira hurbilkera honetako zenbait helburu. Beharbada hurbilkera interesgarri eta emankorrenetarikoa dugu euskalaritzaren historiografiaren hastapen hauetan. Adibidez, Oyharçabalek (1993), besteak beste, Oihenartek eta Larramendik euskararen egitura ergatiboaren berri nola eman zuten konparatu du; gaia beste gramatikari batzuen lanetara hedatzea komeniko litzateke. Edo azterkizun dugun euskararen komuntadura anizkuna aurkezteko (edo ez aurkezteko) gramatika zaharretan eman diren irtenbideak ikertzea.

2.3. *Mainstream-vs.-Undercurrent* eredu

Garai bateko teoria nagusiaren eta orduko beste teoria ezkuatuagoen arteko burruka aztertzea da honen helburua. Esaterako, sarritan irakurri dugu XIX. mendea hizkuntzalaritza historikoaren garaia dela (lehenik Bopp, Rask eta Grimm-en eskutan; geroago Schleicher-en eraginpean; azkenik neogramatikarien eredupean). Baina garai berean gramatika filosofikoarekiko interesaren jarraipena ere nabari da, Frantzia eta Espainian batik bat. Gauzak horrela, errazago azal litezke, agian, XIX. mendeko euskalarien, atzerritarren eta bertakoen, joera desberdinak: zein *à la mode*, zein *démodé*; atzerritar gehienak hizkuntzalaritza historikoari atxikitzen zitzaizkiolarik —Schleicheren ereduari batez ere—, bertako euskalari askok gramatika filosofikoaren ildoari jarraitzen zioten.

2.4. *Data-orientation vs. theory-orientation*

Datuetan oinarritutako (*data-orientation*) eta teoretian oinarritutako (*theory-orientation*) lanen pendulu-antzeko joan-etorriak aztertzen ditu ikuspegi honek (Robins 1973). Ildo honetatik XIX-XX. mendeetako euskalarien arteko sailkapen-saio bat egin liteke, teorikoengandik praktikoengana zuzendurik:

- (a) Teorikoak: Astarloa, Darrigol, Chaho, Azkue (1891),... Mitxelena.
- (b) Deskribatzaileak: Lécluse, van Eys, Campi3n, Ithurry,... Lafitte.

- (c) Didaktikoak (multzo handiena): Añibarro, Astigarraga, Iturriaga,... Umandi.
- (d) Datu-biltzaileak: Bonaparte, Azkue (1923-25),... Yrizar.

2.5. Paradigma

Kuhn-en ereduari jarraiki, hizkuntzalaritzaren historia paradigmaren segida gisa egituratzea ere proposatu da (ik., esaterako, Koerner 1976 [1972]), nahiz eta "paradigma" kontzeptuaren egokitasunari buruzko zalantzak aski goiz plazaratu ziren (cf. Percivalen [1976] eta Koernerren [1977] arteko eztabaida eta Bahner 1984). Nolanahi ere den, honako paradigma hauek bereizi izan dira hizkuntzalaritzaren historian: tradizionala (gaur egun oso zalantzan jartzen da haren batasuna), historikoa (Schleicherrek abiatzen duena), estrukturalista (Saussureren eskutik), sortzailea (Chomsky).

2.6. Epeak

Azkenik, hizkuntzalaritzaren historiaren bilakaeran epe desberdineko aztergaiak bereiz daitezke:

- (a) epe luzeko gaiak, beharrak eta interesak: gramatikagintza, hiztegegintza, hizkuntz konparaketa;
- (b) epe ertainekoak: gramatika orokorrari buruzko interesa, esaterako;
- (c) epe laburrekoak: neogramatikariaren ereduak, estrukturalistena, sortzaileena.

Hizkuntzalaritzaren historia hiru denbora-ardatz hauen elkarreaginaren ondorioa gertatuko litzateke.

3. Euskalaritzaren historiografiaren eginkizun eta arazo zenbait

Ikus dezagun jarraian nola aplikatu ahal zaizkion goiko ekarpen metodologiko eta epistemologikoak, ahal den neurrian, euskalaritzaren historiari. Horretarako, euskalaritzaren historiografiaren eginkizunak eta sortzen zaizkion zenbait arazo —orokor eta berezi— aurkeztuko ditut; bidenabar, argigarri gisa, eginkizun horiek jorratzen saiatu diren azken urteotako aurkikuntza batzuk aipatuko ditut.

3.1. Historialariaren prestakuntza

Hasteko, euskalaritzaren historialariari —eta, oro har, hizkuntzalaritzaren historialariari— eskatu beharreko ezagutzaz zertxobait esan beharra dago. Aspaldidanik aldarrikatu denez (Malkiel & Langdon 1969: 432), hizkuntzalaritzaren historialariak ororen ginetik hizkuntzalaria izan behar du, historialaria bainoago, eta ondorioz hizkuntzalaritza garaikideko teoria nagusiekin trebatua izan behar du. Bigarrenik, ikergai diren iturriak lehen eskutik ezagutu eta aztertu behar ditu eta, beraz, testuok jatorrizko hizkuntzetan irakurtzeko gai izan behar du. Azkenik, aztertzen duen garai-ko giro intelektuala (*climate of opinion*) eta hizkuntzaz kanpoko eragileak —soziologikoak, ekonomikoak eta are politikoak— azaletik bederen ezagutu behar ditu (Koerner 1976 [1972], 1982).

3.2. Historialariaren subjektibotsuna

Historiaz ari garelarik, ez dago azpimarratu beharrik aurreko hizkuntz kontzepzioen behin eta betiko berreraiketa edo interpretazio bakar bat ez dagoela. Alde bateatik, gauza ezaguna da historiaren berezko alderdi subjektiboa. Bestetik, inork pentsatuko balu hizkuntzalaritzaren historia arrisku horretatik at burutu daitekeela, oroit bedi hizkuntzalaritzaren historialariak hizkuntzalariak ere izan ohi direla (izan beharko luketela) eta, ildo horretatik, hizkuntzalaritzari buruz zeinek bere interes, metodo eta helburuak dituela.

Honek guztiak ikerketa historiografikoak ezinbestean baldintzatzen ditu: zein gai hautatu eta zein alboratu, zeinetan enfasi berezia jarri, etab. Nolanahi ere den, hizkuntzalaritzaren historiaren erabilera irristakor biri ihes egiten saiatu beharra dago beti:

(a) Iraganeko ideia, kontzeptu eta teoriak gaurkoei arbaso entzutetsuak bilatzeko erabiltzea.

(b) Guztiz kontrakoa, gaurko teoriaren bati ospea kentzen saiatzeko erabiltzea.

Jokaera baztergarri hauen adibide ezagunena, dudarik gabe, Chomskyren *Cartesian Linguistics* (1966) liburua dugu; izan ere, luze kritikatu zaio Chomskyri bere ikuspegi razionalista eta sortzaileak justifikatzeko aitzindari nobleak bilatzea beste helbururik ez zuela izan.

Subjektibotasuna dagoela ohartzeak ez du, dena dela, berau desagertarazten, jakina. Besterik gabe etsi eta onar dezakegu edo, zentzuzkoagoa dirudiena, historia guztien alderdi subjektiboa aintzat harturik ere, behintzat historialariari datuekiko zuhurtasun eta koherentzia osoz joka dezala eska. Irizpide honexek bereiziko lituzke, azken buruan, historialaria eta nobelagilea (Hymes 1974: 20). Areago, historialariak ez duela inpartziala izan behar aldarrikatu duenik ere badago, Tusón (1987) eta Itkonen (1991), besteak beste. Hizkuntzalaritzaren historiari buruzko eskuliburuetatik idoki gabe ere ez da jarrera honen adibiderik falta: Arens (1955) positibista, Mounin (1974 [1967]) Martineten jarraitzaile sutsua, edo goraxeago aipatu Tusón (1987), gramatika sortzailearen aldekoa, eta Itkonen (1991), teoria honen kritikoa amorratua, aipa daitezke.

Historia(laria)ren subjektibotasuna eta askotariko interes eta ikuspegiak euskalaritzaren historiaren esparruan ere antzeman daitezke: Esate baterako, ikerlari batzuk Arana Goiriren lanetan hitz berri ugari sortzea, beste hainbaten asmakizunerako iturri izatea eta, horren bitartez, euskararen tradizio aski luzea zuten mailegu latin-erromaniko asko ezabatzen saiatzea azpimarratu dute; beste zenbaitek, aldiz, Larramendiren eraginarekiko haustura nabarmendu dute, horrela euskaldunen jatorri iberikoa eta, ondorioz, euskaldunen Espainiaren lotura deuseztu asmoz.

Beste adibide bat Astarloaren lanei buruzko ikuspegietan antzeman dezakegu: batzuentzat Astarloaren lanetan aipagarri den gauza bakarra —gehienetan errefusatzeko asmoz— hotsen (*letren* zioen durangarrak) esanahi naturalari buruzko teoria xelebrea delarik, euskalaritzan gramatika-eredu latindarra gainditzea lortu zuela, gramatika orokor eta filosofikoa izeneko korrontean murgildu zela, eta bere metodoaren sistematikotasunak eta exhaustibotasunak euskal gramatikari buruzko erdiespen garrantzitsuak ekarri zituela ia beti isildu da.

3.3. Edizioak. Bigarren mailako iturrien erabilera

Ezagun ditugun iturrien edizio onak lortzea axola handiko eginkizuna litzateke, bai iturri nagusienak, baita bigarren mailako iturrienak ere. Azken hauez den bezainbatean, hizkuntzalaritzaren historialari gehienak testu nagusiez (gramatikak, hiztegiak, hizkuntz filosofiari buruzkoak,...) baino ez dira arduratzen, bestelako lan “txikiago” batzuk sarriegi baztertuaz (Malkiel & Langdon 1969): autobiografiak, oroitzapen-liburuak, eskuliburuak, hiztegi txikiak, entziklopedietan bildutako informazioa, hitzaurreak, gutunak (bereziki ikerlarien artekoak; ik. Droixhe, Müller & Swiggers 1989), elkarrizketak, eta abar.

Hala eta guztiz ere, bazterreko material hauek berebiziko informazioa eskaini ahal digute ideia eta teorioren hedapenez eta arrakastaz, baita euren datazioaz eta egiletasunaz ere. Gainera, hain iturri gutxi dituen euskalaritzaren kasuan are arrazoi gehiagorekin erabili beharko genituzke testu “apalago” horiek. Aintzat hartzekoak dira, bestaldetik, oso adierazgarriak izan daitezkeelako: Astigarragaren gramatikaren edizio ugarietan erabiltzen den hiztegi teknikoak, kasu, ezin hobeki islatzen du Larra mendiren eraginaren gainbehera eta Arana Goiriren hizkuntz ideia berrien ezarpena; izan ere, gramatika-eskuliburuak oso iturri onak izaten dira garai bateko ideia nagusi eta arrakastatsuenak identifikatzeko. Bigarren mailako iturrietan beste inon argitaratu ez diren ideiak aurki ditzakegu maiz: Bonapartek bere laguntzaileei bidalitako gutunak aipa ditzadan; bertan printzeak inon baino argiago azaltzen ditu euskalkien materialen bilketarako eta sailkapenerako erabili zituen irizpideak. Elkarrizketen saillean bereziki interesgarria da Eugenio Ibarzabalek Mitxelenari eginikoa (Ibarzabal 1977), mende honetako euskalaritzaren alderdi ofizialak eta ezkutuar tartekatzen dituen eta garaiko testuinguru politiko eta kulturalen oso egoki kokatzen dituen.

3.4. Iturri berrien xerka

Eskura ditugun iturrien edizioak ondu ezezik, galdutzat jotako iturriak berreskuratzen ere saiatu behar dugu. Hainbat gramatika eta hiztegiaren berri badugu, euren testua ezagun ez zaigularik ere (ik. Oyharçabal 1989 gramatika-lanetarako eta Lakarra 1992 eta 1993 hiztegiatarako). Bestalde, berririk ere gureganatu ez duten iturriak izan litezke hango eta hemengo artxibo eta biblioteketan, oharkabean gorderik. Azken urteotan aurkikuntza aipagarriak lortu dira eta ez dugu baztertu behar oraingoz ustekabe zoriontsu gehiago suertatuko ez denik. Zenbait adibide honetarako ditut, ez guztiak baina:

Krakovian Humboldt lan multzo handia aurkitu zen 1992an, euren artean euskarari buruzko batzuk eta, besteak beste, prusiarraren aipamenari esker soilik eza gutzen genuen Fréret-en gramatikaren testua. Oihenarten gramatika-lanaren birmoldaketa bat baino ez da eta, beraz, interes gutxikoa; halere, testua begien aurrean izan arte, ezin izan dugu korapiloa askatu.

Bibliografia ustez ezaguna birpasatzea eta mundu zabalean hizkuntzalaritzaren historiaz idazten diren lanak miatzea ere aurkikuntza berrietarako bide onuragarriak izan daitezke. Horrelaxe kausitu nituen Parisen Darrigolekin batera 1829an *Le prix Volney* lehiaketan parte hartu zuten beste lau gramatikak eta lehiaketari buruzko

dokumentazioa (Gómez 1997b).⁶ Orobat, Cram-en (1990) artikulua bati esker, John Ray eta Francis Willughby naturalista britaniarrek 1663-1664. urteak bitarteko bidaietan bildu zituzten materialen artean Bilbo aldeko bizkaierazko hitz zerrenda bat dagoela jakin dugu. Azkenik, *RIEV*-eko artikulua batek markaturiko aztarnak ateraz, Oyangurenen japonierazko gramatika —euskarari buruzko zenbait aipamen interesgarri baitakartza— Mexikon bilatzen saiatu nintzen eta, nire eskaerari erantzunez, José Luis Iturrioz irakasleak Jaliscoako Biblioteka Publikoan aurkitu berri du.

Baina oraindik idorokizun asko ditugu: Belako zaldunaren eta Bidegarayren lanak; Etxeberri Ziburukoaren, Etxeberri Sarakoaren edo Duhalderen hiztegi galduak; Astarloaren *Plan de langues* (agian Zamorako artxibategi batean dagoena), eta abar.

3.5. Oinarrizko azterketa sistematikoak

Euskalarien lanen oinarrizko azterketa eta deskribapen sistematikoak ere eginkizun ditugu kasu gehienetan. Autore baten lanaren deskribapena eta azterketa hiru ildotatik bidera daiteke (Wells 1979: 26): haren helburuak, erabilitako metodoak eta aintzat hartzen dituen iritziak. Hiru faktore hauek, espazioaren hiru dimentsioek legez, nolabaiteko izaera berezia dute eta zein bere aldetik ere azter daiteke; honela jokatzuz gero, faktore bakoitzean euskalarien arteko adostasunak eta desadostasunak aiseago zehaztu ahalko dira. Azken buruan, lortu behar duguna testuaren interpretazio osoa da: historikoa, kritikoa eta are filologikoa ere (interpretazioa ez baita, jakina, iritzi hutsetik idokitzen). Helburu honi begira, Koernerrek (1994: 1.575-1.576) honako lan-egitaraua proposatu du:

(a) Lehenbizi, aztergai den lana idatzi zen garaiko giro intelektuala (*climate of opinion*) zehazki ezagutu beharko genuke. Izan ere, hizkuntz ideiak ez dira sekula sortu garaiko beste joera intelektualetatik erabat bereizirik. Zenbaitetan, egoera sozio-ekonomikoaren edota politikoaren eragina ere aintzat hartu beharko da. Azken finean, lehenengo urrats honetan lanaren testuinguratzea da xedea.

(b) Bigarren urrats batean, historialariaren iritzien eta gaurko teoriaren abstrakzioa egin beharko litzateke; aztertzen ari garen lanean azaltzen diren helburu, metodo eta teoriak, baita erabiltzen den terminologia ere, barnetik azaltzen saiatu behar genuke, gaurko hizkuntzalaritzari batere erreferentziarik egin gabe.

(c) Lan hori burutu ondoren baizik ezin diezaiokegu ekin aztertzen ari garen lana oraingo hizkuntzalaritzara hurbiltzeari, egokitzeari nolabait esateko. Horrela, laneko teoriak eta hiztegi teknikoak gaurko adierazpideen bitartez azaltzen saia gaitzeko eta

(6) Hauexek dira lau gramatikok, denak Parisko Archives de l'Institut de France-n Prix Volney 40H10 signaturapean gordeak eta 1828ko abenduan dataturik:

Görres, Ernst M., «Structura grammatica Linguae Hispanorum veterum indigenae id est: Vasconicae philosophice explicata nec non comparata variis tum Orientis tum Occidentis linguis».

Izengabea, «Analyse raisonnée du système grammatical de la langue basque...». (Egilea Eugène Garay de Monglave faltsifikatzaile ospetsua izan zen; ik. Gómez 1997b).

Lagarde, «Analyse du Système grammatical de la langue Basque...».

Segure, Abbé, «Dissertation sur la langue basque, envoyée au concours proposé par l'Académie française, et adressée à Monsieur le Secrétaire de l'Académie française par l'individu dont le nom se trouve dans la partie cachetée de papier».

konparazioak sartu, baina egiten ari garen hurbilketa teoriko eta terminologikoaz betiere irakurleari ohartaraziz. Terminologiaren arazoari buruz, dena den, geroxeago arituko naiz (§3.7.). Adibide batekin egin dezakegu argi izpi bat egokitze auzi honetan: honelako adibide ona da Oñederrak (1989) 1900 arteko euskal fonologiari buruzko berriak aintzat hartzen dituen artikuluan egindako ahalegina. Oñederrak fonologia hizkuntzalaritzaren ataltzat ezarri aurreko testuak aztertzen ditu; kasu guztietan, eta anakronismoan sekula ere erori gabe, ondo bereizten ditu autore zahar bakoitza noiz mugitzen den ortografiaren mailan, hotsen mailan edo analisi fonologikoaren mailan.

3.6. Eraginbideak

Euskalarien arteko eraginbideak eta atzerritik heldutakoak miatzea eginkizun ezinutzizkoa da, euskalaritzaren historiaren ikuspegi zuzen eta osoa izango badugu. Eta, hasteko, “eragin” terminoaren bidez zer adierazi nahi dugun alde aurretik ongi finkatzea komeni da. Koernerrek (1987b) irizpide batzuk ezarri ditu “eragin” terminoaren definizio argiago bat erdiesteko, hiru maila bereziz:

(a) Lehenbizi, egile baten heziketa, prestakuntza, ikasketak, famili-ohiturak eta eskola garaiko interes eta helburu bereziak esanguratsuak izan daitezke. Horien azterketarako historialariari aproposa gerta dakioke delako egilearen gutunak edo eskolako eta unibertsitateko ikastaroak bezalako iturriak miatzea. Esaterako, badakigu (ik. Juaristi 1987) Chaho 1830ean Parisera joan zenean ekialdeko hizkuntzak ikasi zituela Charles Nodier-ekin, idazle frantses erromantiko famatuarekin, eta bere maisuak zuzentzen zuen erromantiko monarkiko eta katolikoen literatur tertulietara joaten zela. Heziketa honek lagundu ahal digu zuberotarraren zenbait ekarpenen iturriak arakatzeko, Juaristik egin duen bezala; adibide baterako, IAO Jainkoaren lehen izena zelako ideia nondik atera zezakeen.

(b) Autore baten eraginbideak bilatzean aurrerapauso sendoa egingo dugu teoria edo kontzeptu zehatz baten eta ustezko iturriaren arteko testu-parallelotasunak ediren ahal baditugu. Adibidez, Vinsonek Schleicheren lanari zor diona halako testu paraleloen bitartez aski frogaturik dagoelakoan nago (Gómez 1989), batik bat hizkuntz tipologia eta aldagetari buruzko ikuspuntuari dagokionez.

(c) Baina, ezbairik gabe, eragina nabarmenki azaleratzen duena egile batek besteren lana zuzenean aipatzea da. Nolanahi ere den, kontuan izan behar da aipamenok ez dutela berez deus frogatzen, testu paraleloek lagundurik agertzen ez badira; alabaina zentzuzkoagoa dirudi egile batek aipatzen dituen ikerlariak eta lanak aztertzen hastea, beste eraginbide batzuei buruzko hipotesiak plazaratu baino lehen. Honen adibide gisa, berriz aipa dezadan Vinson eta Schleicheren kasua, Vinsonen behin baino gehiagotan aitortzen baitu alemaniarrekiko zorra. Edo, bestalde, Astarloaren Euskal Herritik kanpoko ereduak bilatzera, bere lanetan aipatzen dituen Court de Gébelin, John Davies edo La Tour d’Auvergne bezalako autoreetan miatzen hasi beharko genuke.⁷ Izan ere, Court de Gébelinen ideiekin duen lotura nahiko azalean geratu dela iruditzen zait (Gómez 1999a).

(7) Jakina, kontu eginik berauen aipamenaren atzean Hervás ez dagoela; hau da, zeharkako aipamena egin ez duela ziurtatu beharko genuke, Hervásen testuekin konparatuz.

Euskalarien arteko eraginbideen ezagutzan azken urteotan zerbait aurreratu bada ere, kanpoko teoria eta ereduak euskalaritzan izan duten eragina aztertzea ia urratugabeko iker-eremua dugu. Hortaz, aipatu berri ditudan hiru irizpideez baliaturik, gai izan beharko genuke garaiko heziketa arruntari, ideia ortodoxo eta hedatuenei, azken batean giro intelektualari (*climate of opinion*) zor zaion eraginbidea eta autore eta testuen arteko eragin zuzenak (aipamen zehatzen eta testu-paralelotasunaren bitartez baizik frogatzen ez dena) bereizteko.

Euskalarien arteko eraginbideak, bestalde, aztertuago —azterterrazago direlako?— dira hiztegegintzan gramatikagintzan baino, batez ere Larramendiren eta Azkueren iturrien kasuan (ik. Gómez 1997a eta bertan azaldutako aipamenak). Alabaina baditugu gramatikarien arteko loturetan murgiltzeko zantzu batzuk: Horrela, Larramendi eta Humboldtren eragina van Eysen lehen *Essay de grammaire basque-n* (1865) Arteatxek (1997) jorratu du. Orobat, Astarloak Azkue gaztearen *Izkindean* duen pisua, bereziki aditz teoriari dagokionez, azpimarratu du Lakak (1986a, 1986b).

3.7. Terminologiaren arazoa

Hizkuntzalaritzaren historiaren arazo larrienetako bat “historia kontatzeko” terminologia egokiaren hautapena da (Koerner 1987a, Hüllen 1990, Mugdan 1990). Izan ere, historialariaren terminologia bere garaikoa delarik, ikerketarako iturriek iraganeko terminologia erabiltzen dute, eta sarriegi biak ez datoz bat. Terminologiaren bilakaeran zenbait gertakari hauteman daitezke:

(a) Kontzeptu baterako terminoak desberdinak izan daitezke historian zehar, edo autoreen usadioan. Esaterako, izenen sailkapenean arruntak eta bereziak ezagutu ohi dira. Hala ere, lehenbizikoek ez dute deitura bakarra Mendebaleko gramatikagintzan: izan ere, tradizio latindarrean *appelativum* deitura hobetsi zen eta ohitura honek oso luze iraun zuen, gure artean, esaterako, Larramendik eta Astarloak, besteak beste, baliatzen dutelarik (*apelativo*); gaur egun, ordea, ezagunago zaigu *común* terminoa.

(b) Termino bat kontzeptu desberdinak adierazteko erabil daiteke. Adibidez, “artikulu” hitzak ez du inondik ere euskalari guztiengan adiera berbera. Horrela, Oihenartek *-a* eta *-ak* identifikatzen ditu artikulutzat, gaurko mugatzaileak beraz. Larramendiren sisteman, aitzitik, artikulua gaurko hondarkiarekin pareka genezake, hots, izenkiari erroa kentzean geratzen dena, “(mugatzaile) + kasu-marka/posposizio” multzoa alegia: *-aren*, *-ekin*, *-rik*, *agabe*, etab.⁸ Astarloak, aldiz, “artikulu” deitura absolutibo (*nominativo*), ergatibo (*activo*), datibo eta genitiboaren markak dira: *-ø*, *-é*, *-i* eta *-en*, hurrenez hurren. Nolabait esateko, Oihenart + Astarloa = Larramendi. Oso bestelakoa da Zavalaren erabilera; Zavalaren “artikuluak” adizki jokatuak dira, bai laguntzaileak, baita adizki trinkoak ere. Azkenik, Lardizabalek, Larramendiren eta Zavalaren eragin zuzena jaso baitzuen, bien usadioak nahasten ditu eta “artikulu” terminoa bi adiera dituela erabiltzen du: batetik, ‘hondarkia’ eta, bestetik, ‘adizki jokatuak’ (ik. honetaz zabalago Gómez 1999b).

(8) Diodan, bidenabar, Larramendiren usadioa Mendebaleko tradizio garaikidean kokatzen dela erabar; artikulua kasu-adierazletzat hartzen duena alegia (ik., besteak beste, Gómez Asencio 1981; Joly 1980, 1987; Michael 1970; Padley 1988).

Beste adibide bat ekar dezadan. Euskal gramatika zaharretan maiz aipatzen da aditz-joko bakunak (*simplicia, simples, sencillas*) / aditz-joko konposatuak (*composita, compuestas*) bereizketa. Baina autore guztiak ez datoz bat, berriz ere, termino hauen adieran. Horrela, Oihenartek *composita* deitu zien konplementatzaile bat edota *bai*, ez atxikiak dituzten adizkiei: *banais, enais* edo *esnais, ainins, esainins, espanais, naisela, naiselario, naisenean*, etab. Larramendi, ordea, —eta berarekin ondoko gramatikari asko— termino horietaz baliatu zen ‘adizki trinkoak’ eta ‘adizki perifrastikoak’ izendatzeko.

(c) Nahasgarriago gerta daiteke termino baten esanahia historian zehar aldatu denean, maiz esanahi batzuk garai berean bizi direlarik ere. Har dezagun *analogia* hitza. Esanahi arruntetik (‘antzekotasun, erlazio’) abiatuta, zenbait adiera tekniko zantzi da hizkuntzalaritzaren historian zehar, antzinako grekoen *analogia* vs. *anomalía* bikotetik (K. a. III-II. m.) neogramatikarien kontzeptura, euren arteko loturarik kausitza zail gertatzen ez bada ere (ik. Anttila 1977, eta bertan azaldutako aipamenak).

Horrela, bada, historialariak terminologia bien arteko egokitasuna bilatu behar du; esan nahi baita haren eginkizuna testuen esanahia beraien egileek pentsatu zuten moduan finkatzea eta gaurko irakurleei ulertaraztea dela. Horretarako, historialaria iraganeko hizkuntza gaurkoaren bitartez definitzen eta parafraseatzen ahaleginduko da. Esan dudanez, historialariak testuaren barneko ulerkuntza osoa lortu ondoren bakarrik ekin ahalko dio zeregin honi. Jakina, itzulpen orotan gertatu bezala, iraganekoaren eta gaurkoaren arteko erabateko korrespondentzia ezinezkoa da. Egile batzuek (cf. adibidez, Brekle 1986: 9) uste dute historialariek darabilten terminologia eredu teoriko jakin batean kokatzea eta eklektizismoari ihes egitea lagungarri gerta daitekeela, zailtasunok saihestuko badira.

Terminologiaz den bezainbatean, euskalaritzaren historia euskaraz idatzi nahi badugu, arazo bikoitza dukegu. Gorago aipatu den iraganeko eta egungo hizkuntzen arteko jauzia alde batera utzirik, euskararen egoera bereziak —normalizazio bidean egoteak, hiztegi teknikoak garatuberriri eta sarri bateratu gabe izateak eta euskalari zahar gehienetan lanetan erdarak erabiltzeak— testuak gaurko hizkuntzalariei eta, oro har, irakurleei helarazteko zailtasunak areagotzen ditu.

3.8. Europako Mendebaleko ereduak

Lan honetan zehar agian aski nabarmen azaldu bada ere, markagarria deritzot, euskalaritzaren historiaren ulerkuntza osoa erdiesteko, beste hizkuntz tradizioak (batez ere Europako Mendebalekoa) aztertzeari. Kanpoko tradizioetako egile, lan, metodo eta teoriaren ikerketen emaitzek argi berria eman diezaioke, ez bairrik gabe, euskalaritzaren historiaren ikuspegiari; halaber, garai guztietako euskalariek Mendebaleko tradizioan duten lekua, eta aurkezten dituzten arazoak, finkatzea ezinbesteko eginkizun dugu.

Adibide gisa, bistan da Larramendiren gramatikak —orduko gramatikek ohi bezala— eredu greko-latindarrari jarraitu ziola. Hala ere, ereduaren molde estuek euskal gramatikaren berezitasunen berri emateko zenbait oztupo gainditzera, baita zenbait analisi desegoki egitera ere, behartu zuten (ik. Gómez 1991).

3.9. Hizkuntzaz kanpoko faktoreen eragina

Gorago (§2.) aipatu dudan *context-oriented* iker-lerroa ezin aiantz dezakegu. Izan ere, aztertzen ari garen autore edo lanen garaiko egoera politiko, erlijioso, kultural, zientifiko eta abar ezagutzeak laguntza handia eman diezaguke gehienetan. Esaterako, Errenazimentuko aurkikuntza geografikoei eta kolonizazioei (Afrika, Asia, Amerika, geroago Ozeaniakoek) hizkuntza ordurarte ezezagunekin topo egiteko parada eman zuten. Honek bi ondorio nagusi izan zituen, hizkuntzalaritzaren historiari bagazokio: batetik, hizkuntz aniztasunari buruzko ikuspegia neurri handi batean aldarazi zuten, tradizio biblikotik zetozen mitoak apurka-apurka zalantzan jartzen hasi zirelarik; bestetik, hizkuntza berrion gramatika-egitura bereziek eredu greko-latindarraren mugak salatzen —eta denborarekin ereduaz baztertzeko— balio izan zuten.

Beste adibide bat XIX. mendeko hizkuntzalaritzaren bilakaeran kausitzen dugu. Gauza jakina da garai hartako aldetetan beste zientzia batzuen aurrerapenak parte handia izan zutela (Koerner 1982): botanika, biologia eta anatomia konparatua hizkuntz sailkapen genetikoetan eta gramatika konparatuaren garapenean (Bopp, Rask, Grimm); geologia eta eboluzioaren teoria hizkuntzen bilakaera tipologikoan (Schleicher); edo psikologia eta soziologia geroagoko proposamendu iraultzailetan (neogramatikariak, Saussure).

Euskalaritzaren esparrura etorri gero, zilegi bekit adibide ezagun eta anekdotiko bat aipatzea: Napoleon III.aren Inperioaren bukaerak (1870) euskal dialektologi ikerketetan ekarri zuen bat-bateko etena. Bukatzeko, begien bistakoa da Arana-Goiriren ideia politikoaren eta teoria linguistikoaren arteko lotura.

Aipamenak

- Anttila, Raimo, 1977, *Analogy*, Mouton, The Hague-Paris, New York.
- Arens, Hans, 1955, *Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Alber, Freiburg. 2. arg. osatua 1969. Gazt. itz. *La lingüística: sus textos y su evolución desde la antigüedad hasta nuestros días*, Gredos, Madrid, 1976, 2 lib.
- Arratibel, Imanol, 1999, «Aditz (bakarr)aren teoria: Darrigol, d'Abbadie, Chaho eta Inchauspé», *LEHIA Working Papers* 1 (agertzeko).
- Arteax, Iñigo, 1997, «Van Eysen gramatika lanak 1865 eta 1867 bitartean», UPV/EHUko eskuizkribu argitaragabea, Gasteiz.
- Bahner, Werner, 1984, «La notion de paradigme est-elle valable quant à l'histoire des sciences du langage?», in S. Auroux *et alii* (arg.), *Matériaux pour une histoire des théories linguistiques*, 23-30, Université de Lille, Lille.
- Brekle, Herbert E., 1986, «What is the history of linguistics and to what end is it studied? A didactic approach», in T. Bynon & F. R. Palmer (arg.), *Studies in the History of Western Linguistics in Honour of R. H. Robins*, 1-10, Cambridge University Press, Cambridge-Londres-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney.
- Camino, Iñaki & Ricardo Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)», *ASJU* 26: 2.453-581.
- Chomsky, Noam, 1966, *Cartesian Linguistics*, Harper and Row, New York. Gazt. itz. *Lingüística cartesiana*, Gredos, Madrid, 1984.
- Cram, David, 1990, «John Ray and Francis Willughby: Universal Language Schemes and the Foundations of Linguistic Field Research», in Hüllen (arg.), 229-239.

- Droixhe, Daniel, Jean-Claude Müller & Pierre Swiggers, 1989, «Les correspondances de linguistes: Projet d'inventaire systématique», in K. D. Dutz (arg.), *Speculum historiographiae linguisticae*, 347-357, Nodus, Münster.
- Gómez, Ricardo, 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», *ASJU* 23: 2. 355-392. Berrarg. in Gómez & Lakarra (arg.), 429-466.
- _____, 1991, «Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia», *ASJU* 25: 3.788-796. Berrarg. in Lakarra (arg.) 1992, 193-205 eta Gómez & Lakarra (arg.) 1992, 261-274.
- _____, 1997a, «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoera», ale honetan.
- _____, 1997b, «Lau gramatika eta sari bat», *Koldo Mitxelena Katedraren I. Biltzarrean aurkeztutako komunikazioa*, UPV/EHU, Gasteiz.
- _____, 1999a, «El verbo en movimiento: una teoría sobre el verbo vasco de comienzos del XIX», in *Actas del I Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, 345-360, Arco/Libros, Madrid.
- _____, 1999b, «Artículo y "artículo" en la tradición gramatical vasca», *II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, biltzarren aurkezturiko komunikazioa.
- ___ & Joseba A. Lakarra (arg.), 1992, *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak*, (ASJU-ren Gehigarriak, 25), Gipuzkoako Foru Aldundia-EHU, Donostia.
- Gómez Asencio, José Jesús, 1981, *Gramática y categorías verbales en la tradición española (1771-1847)*, Univ. de Salamanca, Salamanca.
- Hidalgo, Victor, 1996, *Hitzen ordena euskaraz*, UPV/EHUko tesi argitaragabea, Gasteiz.
- Hüllen, Werner (arg.), 1990, *Understanding the Historiography of Linguistics. Problems and Projects (Symposium at Essen, 23-25 November 1989)*, Nodus, Münster.
- _____, 1990, «Bacon on Language - We on Language», in Hüllen (arg.), 87-98.
- Hymes, Dell, 1974a, «Introduction: Traditions and Paradigms», in Hymes (arg.), 1-38.
- ___ (arg.), 1974b, *Studies in the History of Linguistics: Traditions and Paradigms*, Indiana Univ. Press, Bloomington, Indiana-Londres.
- Ibarzabal, Eugenio, 1977, *Koldo Mitxelena*, Erein, Donostia.
- Irkonen, Esa, 1991, *Universal History of Linguistics: India, China, Arabia, Europe*, (SiHoLS, 65), John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- Joly, André, 1980, «Le problème de l'article et sa solution dans les grammaires de l'époque classique», *Langue française* 48, 16-27.
- _____, 1987, «The Study of the Article in England from Wallis to Horne Tooke, 1653-1798», in H. Aarsleff, L. G. Kelly & H.-J. Niederehe (arg.), *Papers in the History of Linguistics*, 283-297, (SiHols, 38), John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- Juaristi, Jon, 1987, *El linaje de Aitor*, Taurus, Madrid.
- Koerner, E. F. Konrad, 1974, «Purposes and Scope of *Historiographia Linguistica*: Editorial», *HL* 1, 1-10.
- _____, 1976, «The Importance of Linguistic Historiography and the Place of History in Linguistic Science», *Foundations of Language* 14: 4.541-547. Berrarg. in Koerner 1978a, 63-69.
- _____, 1976 [1972], «Towards a Historiography of Linguistics. 19th and 20th century paradigm», in Parret (arg.) 1976, 685-718. Berrarg. in Koerner 1978a, 21-54. [Aurreko bertsio bat *Anthropological Linguistics* 14, 155-180 (1972).
- _____, 1977, «On the Non-Applicability of Kuhn's Paradigms to the History of Linguistics», in J. A. Kegl, D. Nash & A. Zaenen (arg.), *Proceedings of the Seventh Meeting of the North Eastern Linguistic Society (Cambridge, Mass.: MIT, 5-7 Nov. 1976)*, 165-174, MIT, Cambridge, Mass.

- _____, 1978a, *Towards a Historiography of Linguistics*, (SiHoLS, 19), John Benjamins, Amsterdam.
- _____, 1978b, «Aims and Methods of the History of Linguistics. Contrasting Views», in W. U. Dressler & W. Meid (arg.), *Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists*, 108-112, Innsbruck.
- _____, 1982, «Models in Linguistic Historiography», *Forum Linguisticum* 6: 3.189-201. Berrarg. zuzendua in Koerner 1989, 47-59.
- _____, 1987a, «Das Problem der Metasprache in der Sprachwissenschaftsgeschichtsschreibung», in P. Schmitter (arg.), *Beiträge zur Historiographie der Linguistik*, 63-80, G. Narr, Tübingen. Berrarg. in Koerner 1989, 13-30.
- _____, 1987b, «On the Problem of 'Influence' in Linguistic Historiography», in H. Aarsleff, L. G. Kelly & H.-J. Niederehe (arg.), *Papers in the History of Linguistics*, 13-28, (SiHoLS, 38), John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia. Berrarg. in Koerner 1989, 31-46.
- _____, 1989a, *Practicing Linguistic Historiography. Selected Essays*, (SiHoLS, 50), John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- _____, 1989b [1987], «Continuities and Discontinuities in the History of Linguistics», in Koerner 1989a, 69-78.
- _____, 1994, «Historiography of Linguistics», in R. E. Asher (arg.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 3, 1.570-1.578, Pergamon, Oxford-New York-Seul-Tokio. Berrarg. in Koerner & Asher (arg.) 1995, 7-16.
- _____ & R. E. Asher (arg.), 1995, *Concise History of the Language Sciences: From the Summerians to the Cognitivists*, Pergamon, Oxford-New York.
- _____ & Matsuji Tajima, 1986, *Noam Chomsky: A personal bibliography, 1951-1986*, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- Kuhn, Thomas S., 1962, *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, Chicago, Ill. Bigarren arg. osatua 1970. Gazt. itz. *La estructura de las revoluciones científicas*, Fondo de Cultura Económica, Mexiko, 1975. Eusk. itz. *Iraultza zientifikoaren egitura*, Elhuyar-Elkar, Donostia, 1990.
- Laka, Itziar, 1986a, *Hiperbizkaieraren historia. Hastapenak*, UPV/EHUko tesina argitaragabea, Gasteiz.
- _____, 1986b, «Euskal Izkindeako aditza (Hiperbizkaieraren historiaz II)», *ASJU* 20: 3. 705-754.
- Lakarra, Joseba A. (arg.), 1992, *Manuel Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoaingo Udala-Euskaltzaindia-Gipuzkoako Foru Aldundia-Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila, Andoain.
- _____, 1992, «Larramendirekin aurreko hiztegitzaren historiaz: aztergai eta gogoeta», in Lakarra (arg.), 279-312. Berrarg. in Gómez & Lakarra (arg.) 1992, 275-311.
- _____, 1993, *XVIII. mendeko hiztegitzaren etorkiez*, UPV/EHUko doktorego tesi argitaragabea, Gasteiz.
- _____, 1994, «Euskal hiztegitzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz», *ASJU* 28: 3.871-884.
- _____, 1995, «Pouvreauren hiztegiez eta hiztegitzaren historiaz», *ASJU* 29: 1.3-52.
- _____, 1996, «Lexiko berrikuntza euskal hiztegi zaharretan: zenbait ikergai», *Uztaro* 19, 3-40.
- Lepschy, Giulio C., 1990, «Presentazione», in G. C. Lepschy (arg.), 1990, *Storia della linguistica. Volume I*, 9-27, il Mulino, Bologna.
- Malkiel, Yakov & Margaret Langdon, 1969, «History and Histories of Linguistics», *R Ph* 22: 4.530-574. Berrarg. in Y. Malkiel, 1983, *From Particular to General Linguistics*, 49-83, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.

- Michael, Ian, 1970, *English Grammatical Categories and the Tradition to 1800*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mitxelena, Koldo, 1958, «Observaciones al último número de *Euskera*», *Euskera* 3, 5-10. Berrarg. in *SHLV*, 1, 432-435.
- Morpurgo Davies, Anna, 1998, *History of Linguistics. Volume IV: Nineteenth-Century Linguistics*, G. Lepschy (arg.), Longman, Londres-New York.
- Mounin, George, 1974 [1967], *Histoire de la linguistique des origines au xxème siècle*, Presses Universitaires de France, Paris. Gazt. itz. *Historia de la lingüística. Desde los orígenes al siglo XX*, Gredos, Madrid, 1983.
- Mugdan, Joachim, 1990, «On the History of Linguistic Terminology», in H.-J. Niederehe & K. Koerner (arg.), *History and Historiography of Linguistics*, 1, 49-61, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- Oñederra, M. Lourdes, 1989, «Euskal fonologiako berriak 1900 arte», *ASJU* 23: 1, 115-132. Berrarg. in Gómez & Lakarra (arg.) 1992, 49-66.
- Oyharçabal, Beñat, 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», *ASJU* 23: 1.59-73. Berrarg. in Gómez & Lakarra (arg.) 1992, 91-105.
- _____, 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», *ASJU* 27: 1.265-284.
- _____, 1997, «Hiru aditz aurizki zahar 16. mendeko testuetan», *Lapurdum* 2, 45-62.
- Padley, G. Arthur, 1988, *Grammatical Theory in Western Europe 1500-1700: Trends in Vernacular Grammar II*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Percival, W. Keith, 1976, «The Applicability of Kuhn's Paradigms to the History of Linguistics», *Lg* 52: 2.285-294.
- Plazaola, Estepan, 1999, «Aranatarren eskolak aditz trinkoak bultzatzeko egindako ahalegina», *LEHIA Working Papers* 1 (agertzeko).
- Robins, Robert H., 1967, *A Short History of Linguistics*, Longman, Londres. 3. arg. 1990. Gazt. itz. *Breve historia de la Lingüística*, Paraninfo, Madrid, 1984⁴ [1974].
- _____, 1973, «Theory-Oriented versus Data-Oriented: A recurrent theme in Linguistics», *HL* 1: 1.11-26.
- _____, 1976, «Some Continuities and Discontinuities in the History of Linguistics», in H. Parret (arg.), *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*, 13-31, W. de Gruyter, Berlin-New York.
- _____, 1978, «History of Linguistics: Aims and Methods», in W. U. Dressler & W. Meid (arg.), *Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists*, 102-107, Innsbruck.
- Simone, Raffaele, 1975, «Théorie et histoire de la linguistique», *HL* 2: 3.353-378. [Jat. arg. italieraz, in *Problemi di teoria e storia degli studi linguistici: Atti del VII Congresso internazionale di studi (Roma, 2-3 giugno 1973)*, 111-150, Bulzoni, Erroma.]
- Swiggers, Pierre, 1980, «Histoire et historiographie de la linguistique», *Semiotica* 31, 107-137.
- _____, 1990, «Reflections on (Models for) Linguistics Historiography», in Hüllen (arg.), 21-34.
- Tusón, Jesús, 1987 [1982], *Aproximación a la historia de la lingüística*, Teide, Bartzelona.
- Wells, Rulon, 1979, «Linguistics as a Science: The Case of the Comparative Method», in H. M. Hoenigswald (arg.), *The European Background of American Linguistics*, 23-61, Foris, Dordrecht.